פרשת חיי שרה תשפ"ב

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

מה רופא חייב לעשות לפני שבת כדי להימנע מחילולה? (3)

בשני המאמרים הקודמים עסקנו בשאלה האם ועד כמה על האדם לטרוח או להוציא ממון בכדי להימנע מביצוע פעולות שיש בהם חילול שבת עבור פיקוח נפש. כפי שביארנו, הדיון מתבסס על ההנחה הרווחת בפוסקים, ששבת אצל פיקוח נפש "דחויה" ולא "הותרה", שמשמעה שעל האדם להקפיד לפעול באופן שלא יצריך את חילול השבת, כל עוד הדבר אפשרי. הבאנו בהרחבה את פסקו של הגרש"ז אויערבאך, שנסמך על ראיות חזקות, שבמצב שמוגדר "פיקוח נפש", ופעולה מסויימת היא מוכרחת מחמת הפיקוח נפש, אין חובה על האדם להוציא ממון רב או לטרוח טרחא יתירה בכדי להימנע מהפעולה הכרוכה בחילול השבת, מאחר וסוף סוף עצם הפעולה היא פעולת היתר של פיקוח נפש.

להלן נשלים את התמונה בדיון על שתי הלכות הקשורות לנושא.

מאחר שיש להקפיד להימנע מפעולות הכרוכות בחילול שבת, הרי שבמידה שיש פעולה שניתן לעשותה מערב שבת, או לדחותה למוצאי השבת (והדבר לא כרוך בסיכון חייו של החולה), קיימת חובה לעשות כן. למשל: להכין מערב שבת מים חמים, במקום לחמם אותם בשבת. או לטפל בחולי מסויים בדחייה של כמה שעות במוצאי שבת, במקום במהלך השבת (כמבואר בסימן שכח, ד). למרות שבכל מקרה אין מדובר באיסור מאחר שזהו מצב של פיקוח נפש, מכל מקום מאחר שהשבת רק דחויה אצל פיקוח נפש, בכל מקרה שבו אפשר שלא לדחותה, קיימת חובה כזאת גם כאשר האדם לא הכניס את עצמו לפיקוח נפש.

לעומת זאת, במצב שבו אדם הכניס את עצמו למצב של פיקוח נפש, התמונה סבוכה יותר. לדוגמא, אדם שצריך לעבור ניתוח שאינו דחוף. הוא יכול לקבוע תור באחד מימי השבוע. לאחר הניתוח, הוא יהיה במצב של חולה שיש בו סכנה במשך שלשה ימים. האם מותר לו לקבוע את הניתוח ליום חמישי?

הדיון בהלכה זו נובע מן הסוגיה המפורסמת בהפלגה בספינה. זוהי סוגיה מורכבת והראשונים האריכו לדון בה. כאן נפרט בקצרה את מה שנוגע לנידון שלנו.

בגמרא במסכת שבת (יט, א) הובאה ברייתא:

©2021 The Beit Medrash Govoha for Medical Halacha

״תנו רבנן: אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים - לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה - שפיר דמי. ופוסק עמו על מנת לשבות, ואינו שובת[1], דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אינו צריך״.

מדוע אסור להפליג בספינה שלשה ימים לפני שבת? ומדוע כשההפלגה יוצאת לדרך מוקדם יותר במהלך השבוע היא מותרת אף על פי שידוע שהנסיעה תתמשך גם בשבת? הראשונים נחלקו בכך. שתי השיטות העיקריות בראשונים, שגם נפסקו להלכה, הן שיטת הרי״ף והרמב״ם, ושיטת בעל המאור. לפי הרי״ף והרמב״ם, הטעם הוא מצד ביטול עונג שבת מחמת הצער שיש בימי ההפלגה הראשונים. צער זה חולף מעבר לשלשה ימים, ומשום כך מותר להפליג יותר משלשה ימים קודם השבת (ונפסק כן להלכה בשו״ע סימן רמח, ב). הטעם השני הוא טעמו של בעל המאור (שדבריו נפסקו בשו״ע שם סעיף ד׳), הכותב:

״ולי נראה טעם אחר, בין בזו בין במה שאמרו ׳אין צרין על עיירות של נכרים׳, דכולהו מקום סכנה הוא. וכל שלשה ימים קודם לשבת, **קמי שבתא מקרי**, ונראה כמתנה לדחות את השבת, מפני שאין דבר שעומד בפני פקוח נפש. והוא הדין להפריש במדברות וכל מקום סכנה שאדם עתיד לחלל בו את השבת״.

בעל המאור מחדש בביאור הסוגיא, שאסור לאדם להכניס את עצמו לפני שבת למצב שבו הוא יצטרך לחלל את השבת בפיקוח נפש, משום שבכך הוא נראה כמתנה, כלומר מתכנן ויוזם, לדחות את השבת. למרות ששבת נדחית בפני פיקוח נפש, אין זה מתיר לאדם להכניס את עצמו בצורה יזומה למצב של פיקוח נפש. עם זאת, אין הדברים אמורים אלא ״לפני השבת״, שאז משמעות זאת נראית יותר, או, בנוסח אחר – בימים אלה על האדם לחשוב על השבת הקרבה ולהתארגן לקראתה, ולא לנקוט בפעולות שיגרמו לחילולה. אבל לפני כן, אין זה נראה שיש כאן תכנון ביחס לשבת הקרבה, אלא התנהלות תמימה ושגרתית, והדבר מותר.

יש להעיר, שבבעל המאור לא נתבאר הטעם מדוע על פי ביאורו יהיה מותר לעשות כן כל עוד מדובר בדבר מצוה. ייתכנו לכאורה שני פירושים:

א. אפשר, שלדעתו חז״ל לא אסרו איסור זה של הכנסת עצמו לפיקוח נפש כשמדובר בדבר מצוה.
ב. ואפשר, שמאחר שכוונתו היא לדבר מצוה, אין זה נראה כמתנה לחלל את השבת.

[1] כלומר, בכדי שלא ייראה שהתכנון הבסיסי כולל מסע בשבת, על שוכר הספינה היהודי להתנות עם בעל הספינה שבשבת הספינה תשבות, למרות שידוע שבעל הספינה לא יציית לכך.

©2021 The Beit Medrash Govoha for Medical Halacha

ייתכן שאם נלך בדרך השניה, נוכל לבאר יותר את דעת בעל המאור מקושייה שהקשה עליו החכמת שלמה (סימן רמ״ח), ועוד אחרונים. ידועה מחלוקת הראשונים האם מותר למול בשבת תינוק שאנו יודעים שיצטרך אחר המילה שנחמם עבורו מים בשבת, מאחר שאז יהיה זה פיקוח נפש, או שמאחר שכעת אין פיקוח נפש, יהיה אסור למולו ולהיכנס למצב של פיקוח נפש. דעת בעל המאור, שהמשנה ברורה פוסק כדעתו (בסימן שלא, כד), היא שהדבר אסור. החכמת שלמה הקשה, שהרי מדובר בדבר מצוה, והרי בעל המאור התיר להפליג גם בתוך שלשה ימים, כשמדובר בדבר מצוה. הוא מתרץ בתירוצו הראשון: ״דיש לומר חדא דשאני ערב שבת משבת עצמו״. כלומר, ההיתר של בעל המאור נאמר רק כשצורך המצוה הוא לפני שבת, אבל בשבת עצמה אסור להכניס את עצמו לפיקוח נפש אפילו לצורך מצוה.

לכאורה, מהו החילוק בין אם ההכנסה לפיקוח נפש היא לפני שבת או במהלך השבת? וכי בשבת עצמה יש לאדם יותר אחריות למנוע את חילולה מאשר לפני השבת?

נראה, שאכן אם כלל הוא שחז״ל לא אסרו על האדם להכניס את עצמו לפיקוח נפש כל עוד מדובר בצורך מצוה (מאחר שסוף סוף לא תיעשה פעולה אסורה אלא פעולת היתר של פיקוח נפש), אין מקום רב לחלק בין קודם השבת לשבת עצמה. אך אם נבאר שסברת בעל המאור בנוגע לצורך מצוה היא שבאופן כזה אין הוא נראה כמי שמתנה לחלל את השבת, סביר יותר שאם מדובר בפעולה שנעשית בשבת עצמה, הדבר יותר נראה כמתנה לחלל את השבת מאשר פעולה שנעשית בשגרת ימי החול.

נחזור לעיקר הענין. כותב המגן אברהם (סימן רמח, יד):

״ורבי יוסף בן לב (ספר ב׳ סימן נג) כתב, דכיון דיודע בודאי שיחלל שבת, אסור. וכן כתב רדב״ז (ח״ד סימן א׳קמט, וסימן א׳קנח). **ועל פי זה סומכין עכשיו שמסתכנין בעצמן שלא לחלל שבת**״.

יש בדבריו שני חידושים עצומים:

1. כל ההיתר נאמר רק במקרה שאין ודאות שהשבת תתחלל. אך במצב שבו ברור שיגיעו לחילול שבת, אין היתר להכניס עצמו לפיקוח נפש אף לפני שלשה ימים, ואף לצורך מצוה. (בדרך זו הלך גם החכמת שלמה בתירוצו השני וביאר את דברי בעל המאור, שיש לחלק בין המקרה של מילת התינוק שתצריך בודאי את חילול השבת, לבין המקרה של הפלגה בספינה שעל פי עמדה זו אינה מחייבת חילול שבת).
2. במקרה שבו האדם יצא לדרך שבהכרח תהיה כרוכה בחילול שבת, תהיה לו בעיה לחלל את השבת אפילו במצב של פיקוח נפש. על חידוש זה תמהו האחרונים מאוד: וכי מאחר שעבר על דברי חכמים ויצא לדרך ללא הצדקה, הוא צריך להסתכן כעת בשבת כשהוא נמצא במצב של פיקוח נפש? הלא פיקוח נפש דוחה כל עבירות שבתורה! ואכן, המשנה

©2021 The Beit Medrash Govoha for Medical Halacha

ברורה מוסיף על לשון המגן אברהם את המילה ״קצת״, כלומר, פשוט שבמצב של פיקוח נפש מוחלט אם הנוסע יימנע מהצלת נפשו בכדי שלא ייחשב כמי שהכניס את עצמו לפיקוח נפש, הוא עושה שלא כדין, ויש באחרונים שאף התבטאו בלשון חריפה ביותר שהוא נחשב כשופך דמים; אך מכל מקום ישנו טווח מסוים של זמן או של מצב גבולי שבו מעיקר הדין אכן המצב מוגדר פיקוח נפש, אך יש אפשרות לקחת מעט סיכון בכדי לראות האם הוא יוכל להימנע מחילול השבת, ועל מצבי אמצע כאלה דיבר המגן אברהם. אין כאן המקום להאריך בנקודה זו.

על כל פנים, דבריו הראשונים של המגן אברהם, המבוססים על דברי כמה מגדולי האחרונים הקדמונים, נפסקו להלכה במשנה ברורה ובביאור הלכה. לכן, אסור בהחלט להכניס את עצמו לפיקוח נפש אפילו לצורך מצוה ובכל ימות השבוע, כל עוד ודאי הדבר שיצטרך לחלל את השבת מחמת כן. כמובן, שכל זאת כאשר ישנה אפשרות לעשות את הדברים באופן אחר, אבל כאשר אין כל ברירה, כגון שמדובר בניתוח דחוף, אם כן המצב של הפיקוח נפש הינו כבר כעת בימות החול ובודאי שמותר ומצוה לבצעו.

עוד נדגיש את מה שברור בדברי הראשונים והפוסקים, שכל היתר זה לא נאמר אלא בכגון היוצא בספינה ובשיירה, דהיינו היוצא לצורך פרנסתו כדרך העולם ואינו יכול לעשות זאת בדרך אחרת, אבל ברור שעל האדם לעמול בכל כוחו למנוע מעצמו מצבי אונס ופיקוח נפש, ולדוגמא נביא את מה שכתב הריב״ש (סימן ד׳) על קהילה של אנוסים שאם ייתפסו שומרים את השבת יהרגו אותם, ולכן כל עוד הם במקומם הם מוכרחים לחלל את השבת מטעם פיקוח נפש, שברור שחובתם במידה שהם יכולים לעזוב את המקום וללכת לגור במקום אחר שבו לא יצטרכו לחלל את השבת. וכיוצא בזה בכל עבודה ועיסוק של האדם. החריג היחידי הוא העוסקים ברפואה, שמותר להם לכתחילה ללמוד ולעסוק בעבודתם למרות שהיא תחייב אותם לחלל את השבת לעיתים מזומנות, ובקביעות, שעל כל עבודתם נאמר שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, ואדרבה, מצוה הם עושים יותר מאחרים העוסקים במלאכת חול ואינם צריכים לחלל את השבת. ודברים אלו פשוטים וברורים.

מכאן, נגיע לשאלתנו הקשורה בנושא המאמרים הקודמים. עד הנה הנחנו: א. על האדם להתכונן כראוי לפני השבת בכדי להימנע מחילול שבת. ב. אסור לאדם להכניס את עצמו לפיקוח נפש שיחייב אותו לחלל את השבת. והנה, רופאים רבים שנקבעה להם משמרת בשבת מתלבטים כיצד עליהם לנהוג. נדון בדברים בכמה סיטואציות:

א. האם הרופא חייב להגיע מערב שבת לבית החולים, בכדי לא לחלל את השבת בנסיעה?

על שאלה זו השיב מרן הגר״מ פיינשטיין זצ״ל (אגרות משה ח״א סימן קלא) בחיוב. ואלו דבריו:

©2021 The Beit Medrash Govoha for Medical Halacha

״...כשיודע הרופא מזה ערב שבת, מחוייב הרופא להשאר ללון באיזה בית הסמוך לבית החולים שודאי אפשר להשיג מקום ללון. ואף אם יצטרך לשלם דמי שכירות בעד הלינה אין להתיר לו לבא לביתו, שיביאנו זה לחלל שבת למחר ליסע לבית החולים. ואף אם אין מקום סביבות בית החולים ללון שם, הרי יכול ללון בבית החולים גופיה. **ואף שלא יהיה לו שם יין לקדוש וסעודה חשובה לכבוד השבת** נמי היה צריך להשאר שם דמצות סעודת שבת וקדוש לא תדחה איסור מלאכה דשבת״.

בהמשך דבריו הוא דן במצב שבו אין שום אפשרות לינה מחוץ לביתו, שזה בודאי מתיר לו לישון בבית – שהרי רופא עייף אינו יכול לתפקד כראוי והדבר נחשב בכלל פיקוח נפש, אמנם זה מתיר רק כשהחולה דורש אותו דווקא או שזו תורנותו, אבל אם אין קוראים לו לבוא ויש די רופאים בבית החולים ורוב החולים אינם מקפידים מי יהיה הרופא שיטפל בהם ״לכן לא רק שאסור לו ליסע אלא אף אם היה סמוך לשם אסור לו לעבוד שם בשבת ויו״ט. וצריך הוא להשתדל שיעבוד ביום אחר תחת יום השבת״.

פסק הלכה זה של הרב פיינשטיין עורר דיון רחב בנושא, שלא נוכל למצות אותו כאן. מרן הגרש״ז אויערבאך זצ״ל חלק על דבריו אלה, והורה שמותר לרופא לשהות בביתו ולהתענג עם בני משפחתו בסעודות השבת, ואינו חייב לוותר על כך בכדי להימנע מחילול השבת עבור פיקוח נפש.

כפי שהראנו במאמרים בקודמים, זהו פועל יוצא מגישתו הכללית של הגרש״ז, שאדם אינו מחוייב לסבול, או להוציא ממון רב, או לבטל מצוות עונג שבת, בכדי למנוע את חילול השבת עבור פיקוח נפש, מאחר שסוף סוף זו תהיה פעולה מותרת, ולא אסורה, אלא שמאחר שההיתר הוא רק בגדר ״דחויה״ על האדם להשתדל למנוע את חילול השבת במידת האפשר, אבל, לדעת הרב אויערבאך, אין זה כולל טרחא ברמה כזאת.

ב. רופא שכבר נמצא ביום שישי בצהריים בבית החולים, האם מותר לו לנסוע לביתו?

כאן אנחנו מגיעים לכאורה למצב סבוך יותר. הרופא כבר נמצא בבית החולים ביום שישי אחר הצהריים. יש לו תורנות נוספת המתחילה ב-11 בלילה. האם מותר לו לנסוע לביתו בכדי לקיים את התפילות והסעודה בקהילה ובמשפחה, ולחזור לבית החולים בנסיעה, או שלא? לכאורה יש מקום לומר שבמצב זה הוא ייחשב כמי שמכניס את עצמו לפיקוח נפש, ולא רק כמי שלא טורח מספיק למנוע מצב של פיקוח נפש. בשונה מהמקרה הקודם בו עסקנו, כאן הוא עושה פעולה מסויימת שמחמתה הוא יצטרך לחלל את השבת עבור הפיקוח נפש מאוחר יותר, ולא רק נמנע מלעשות פעולה שתמנע את חילול השבת. כפי שראינו, אסור לאדם לעשות שום פעולה שתכריח מצב של פיקוח נפש אחריה, אפילו אם מדובר בפעולה שהיא מצוה!

בספר ארחות שבת (חלק ב עמוד רנה) כתב לחלק בענין זה בין שלשה מצבים:

©2021 The Beit Medrash Govoha for Medical Halacha

אם הוא רוצה לשוב לביתו רק כי נגמרה המשמרת הנוכחית שלו כדרכו בכל יום ויום, יתכן שיש לדון אותו לא כמי שעשה פעולה שמכניסה אותו לפיקוח נפש, אלא הוא כדרכו עושה, ואחר כך הפיקוח נפש שיגיע – מאליו הוא מגיע.

אם הוא נמצא שמשמרת שמתמשכת משיום שישי אל תוך השבת, והוא רוצה רק לצאת לשעה קלה לביתו לצורך מצוה ולחזור לאחר כניסת השבת, הדבר אסור, משום שאין בו את ההיתר הנ״ל.

ובכל מקרה, כפי שהורה הגרש״ז (תיקונים לשמירת שבת כהלכתה פרק מ הערה סד), במקרה של תורנות שבת חד פעמית ולא קבועה, מן הראוי שהרופא יישאר בבית החולים ולא יעזוב אותו לפני השבת.

©2021 The Beit Medrash Govoha for Medical Halacha